

תהליך המודרניזציה בסעודיה - מקרב קיצו של המשטר המלוכני

הנסיך פאהד וקצינים בכירים בצבא הסעודי בודקים "מטוס אף 15"

התמורות שעוברות על הצבא הסעודי המתבטאות בהפעלת סוגי נשק חדישים, בתחכום טכני ובהכשרת סגלי קצונה במערב, מהוות סכנה למשטר הנושען על המלך, הנסיכים וחכמי הדת

— מאת ד"ר עמיהוד ישראלי —

אחרי שנת 1973, נוצר דימוי חדש לממלכת המידבר של ערב הסעודית כמעצמת העולמיות אזוריים בתחומיה של הממלכה, וזו, מפיחה 12-14 אחוז מהיצוא העולמי השוטף. מעודיה הפכה זה ככר למעין "מכה-פיננסית" של העולם הערבי והמערבי, הכל הפצוץ ביקרה, ובמיוחד ארה"ב, שתלויה ביבוא נפט גולמי ותזקיקים הגיעה כבר למחצית מכלל צרכיה השנתית הממוצעת. הוגי אופ"ק אמרו את ערפול הפטרול דולרים שיוצגו בידי הברית אירגון זה בשנת 1980 כ-350-400 מיליארד דולר (!).

הלק נכבד מעודים אלו ישכנו כבוד באוצר הסעודי, אם במישור אם בעקפיו. מעמדה של סעודיה מזה ותלויה של ארה"ב ביבוא נפט מזה — מייחדים לממלכת המידבר מקום עתיד-הישות בתוכנית האסטרטגיות העולמיות של ארה"ב, האמריקנים, הלהותים למחור את הפטרול-דולרים בכל מחיר, שקודים על מיליון כל מחסורה של ממלכת המידבר הנחשלת, משרוך נעל ועד למטוסי "אף-15", ומגרייר היטה ועד למערכת האלקטרונית המתוחכמת ביותר, אולם ללהיטות זו יש היבט נוסף החמור מבחינת ישראל: סעודיה כאבר פינה למדיניות האמריקנית הגלובלית — מירושה יריב נוסף ומסוכן למדינת ישראל, שכן לשתי המדינות גבול ימי משותף במפרץ אילת, והתעצמותה הצבאית של סעודיה הוא עניין לשנים ספורות בלבד, ועד שתושלם התשתית הצבאית החדישה, התפקד הממלכה כארסנל חודר-נשק ומערכות צבאיות מעודכנות לשימושן של מדינות העימות האחרות. תחומיה של סעודיה משתרעים מכסימלית על 2.4 מיליון קמ"ר, שהם 80 אחוזים משטחו הכולל של הצ"א ערב, מרחב עצום זה גדול פי-2.5 משטחה של מצרים פי 4.4 משטחה של צרפת, ופי-10 לערך משטחה של בריטניה הגדולה. אולם רק אחוז אחד לכל היותר מהמרחב

מידבר עירוני מיוחדת במינה, כשישן ובעיקר חדש משמשים בה בעירוביה. באגף המערבי של הממלכה משתרע החבל ההררי (1000-1200 מ') של ה"אז", נתיבי-הכבישים" ההיסטוריים עבר למלוא אורכו בחבל זה בתקופות המרום-מוסלמיות. גם בהווה רצוף החבל אות-מידבר, בעירות קטנות ובכפרים דלים, חקלאות שלחן פרימיטיבית קונה לה שביחה בעמקים הקריר בים למידה-ההם, אגדה-ערים הראשי בחג'א כולל את מכה ושתי בנותיה — טאיף ונמל ג'דה — שעברו מטמורפזה דמוגרפית מהפכנית, שכן אומצו אוכלוסייה (1979) מצביע על 1/4 מיליון נפש, לעומתן שרייה העיר ההיסטורית אל-מדינה בפניור ניכר (200,000 תושבי-קירוב).

ערי נפט החדשות

המשולש-העירוני של מכה ובנותיה משנה צביונו מהודש לחודש, הן כמוקד למפעלי תעשייה קלה ופטרול-מיה, הן כמרכז לסחר-חוף (נמל ג'דה נחתם מעודי-יבוא), והן כמרכז המינהלי והדתי של כל הממלכה ועולם האיסלאם, במוקד עירוני משולש זה יכולות להתחרות רק ערי-הנפט החדישות שהתפתחו הרחק במזרח, ליד חופי המפרץ הפרסי, חבל עביר ממשיך לצד דרום את מערכת הרי חג'א, וזכה לגשמי קיץ בינוניים (200-400 מ"מ שנתיים), ומקיים מובלעות חקלאיות נכבדות בקנה-מידה סעודי. מסיבה זו שימש החבל בעבר כסלע-מחלוקת עם צפון-תימן.

אולם החבל החשוב ביותר משתרע באגפה המזרחי של הממלכה, לאורך חופי המפרץ-הפרסי, הוא מחוז אל-חסא, שקרקעיתו וחופיו צופנים בחובם את הזהב השחור — מקור עושרה של סעודיה, סביב שדות-הנפט הענקיים התפתח מרחב עירוני וחורשתי פטרול-כימי, למן אוס-קטף בדרום ועד למשולש-הנפט העירוני שבצפון — דמאם, דה'ראן וראס-תנורה. מרחב זה מאכלס למעלה מחצי-מיליון נפש, ממגלי דמאם ראס-תנורה יוצאות המיכליות, הטוענות כ-80 אחוזים מיצוא הנפט של הממלכה, מרחב זה מתחיל גם צינור הנפט הטראנס-יבשתי, טעפליין, העובר כ-70 ק"מ בתחום הגבול הישראלי, והמסתיים במסוף-ימו מדרום לעיר צידון שבלבנון.

אין ספק שסעודיה הינה מדינה יבשתית מובהקת, על כל המשמעותיות האקלימיות, הצבאיות והתובלתיות הנגזרות מנתון זה. התובלה האווירית הפנימית היא האמצעי היחיד בתיק-השרחה, גבולותיה כמעט ולא הותוו בשטח, והם שנויים במחלוקת כל אימת שצצים סיכויי-נפט בקירובתם. הדברים אמורים במיוחד במינורה המזרחי, לאורך חופי המפרץ הפרסי ובעורף הפנימי של הרי עומאן, בתחומי הממלכה משתרעים כ-1,750 ק"מ מחופי ים-סוף ומיפרץ אילת. דא עקא, שתועלתם מועטת עקב הגישה הטופוגרפית הקשה וחזית החוף החסומה ברובה ע"י שרטונות אלמוגים ושונות רדודות. המעגנים הראויים לשיטת הם ספורים, והטוב שב' כולם הוא נמל ג'דה, המשרת את אגדה-ערים של מכה ואת הממלכה כולה, דווקא בשנים האחרונות עושה סעודיה מאמצים נמרצים להכשיר מעגנים צבאיים נוספים בחופים אלה, כגון — במיפרץ אילת — הקל (מעגן ושדה-התעופה, כ-30 ק"מ דרומית לעקבה), נקבה (כ-160 ק"מ מדרום לעק' בה), ושיח'ח-המיד (מול האי טראון), וכן נמלי ויא' ויבנע שבחופי ים-סוף.

פעילות כלכלית ותובלתית

המיפרץ הפרסי מתקרב אורכו הכולל של החוף הסעודי ל-500 ק"מ, הפעילות הכלכלית והתובלתית מתמקדת בנמלי ראס-תנורה ודמאם, כששדה-הנפט השופע ביותר בעולם משתרע בניזרה זו לאורך 180 ק"מ מצפון לדרום. ענק זה, הקרוי ע'וואי, מורכב ממספר שדות מישינים (יגואר, חופף, אבקיף, פוראן ועוד), לצידו מתופעלים שדות-נפט תת-מימיים וחופיים גדולים (צפאניא, האפג'י, מניפה, קטיף, אבו-סעפה ואחרים). שכנותיה הטריטוריאלית של סעודיה בניזרה זו הן נסיכויות הנפט של כוויית, קטר, בהריין וצפון-עומאן, הללו אינן בבחינת גורמים מאיימים מבחינה צבאית. אופאב מסתברא, הן חוסות מבחינה כלכלית ובטחונית התח כנפיה של סעודיה.

כשלוש מרחבה הדרומי-מרכזי של הממלכה אינו אלא ישימון של חולות-נודדים, אשר כשמו כן הוא — הרובע הריקי" (רובע אל-חאלי), בשוליו המזרחיים של הישימון הגדול התגלו שדות נפט הפזורים עד למורדותיהם של הרי עומאן הפנימיים, שכן רצועה זו ממשיכה גיאולוגית את קרי קעית המיפרץ-הפרסי, מחלוקות הריפות על תוואי הגבול התלקחו בעבר בין סעודיה לבין סולטנות עומאן-מסקט מזה ונסיכות אבו-ד'בי מזה. מבחינה גיאורטורטגית מפרד אויבי נוס החולות הג'ל בין סעודיה לבין שכנתה הדרומית ביותר — רד"ת (הרפובליקה של דרום-תימן), כשזו האחרונה משר משת כמוקד הרידיקאלי והמתסיס ביותר בכל הצ"א ערב, ובחודשים האחרונים חלו בה התפרכות אלימות.

באגפה הצפונית של הממלכה חוסם מידבר חולות אחר — נפוד — גיזה רחבה מגבולותיהן המשותפים של סעודיה, ירדן ועיראק. ניתוח המינבה גיאופוליטי הכולל של ממלכת המידבר מלמד על מערך גיאוגרפי צנטריפוגאלי עם שני מוקדי יתוח כלכליים מתחרים: במערב — הגוש העירוני של מכה-טאיף-ג'דה, הנחמד בעורף חקלאי — תיפוחתי ואכסטטיבי ובנמל ימי חדיש, במזרח — התלכיד, החורשתי הפטרול-כימי של נפט המיפרץ-הפרסי, כ-1,160 ק"מ אוויריים מפרידים בין נמל ג'דה ביס-סוף לבין בסיס דה'ראן שבמפרץ-הפרסי. המרחב המרכזי, רחב נג'ד, יוצר מובלעת דמוג' ראפית מקומית, עם הבריה איריאד, שאינה מתפקדת כחוליית ביניים מוקדית ותיקשורתית בין שני האגפים המרוחקים. לחסימת מרחב החולות הנודדים בדרום (רובע אל-חאלי) תפקיד של חיץ אסטרטגי מובהק בין סעודיה לבין רד"ת, ובמידה מסוימת — גם עם צפון-תימן. בצפון קיימת, כנזכר, חסימה חלקית מול ירדן ועיראק באמצעות חולות הנפוד. היריב הפוטנציאלי היא עיראק.

איבטוח האגפים המרוחקים

מגיחה זה עולה, כי בעייתה הבטחונית של סעודיה נעוצת באיבטוח אגפיה המרוחקים מאוד זה מזה, (סוף בעמוד 30)

תהליך המודרניזציה

(סוף מעמוד 10)

העדיפות העליונה נתונה למרחב המיפריץ הפרסי, מקור עושרה, משאביה וחוסנה הכספי של ממלכת המידבר. וכך מתחיל המערכה הצבאי של המדינה ל-4 פיקודים: הפיקוד המזרחי - שמפקדתו כ"הראו, חולש על מרחב המיפריץ הפרסי ומחוזות הנפט, הפיקוד המרכזי - ממקום בבירה איראן, ומאבטח את מוקדי הכוח הממלכתיים של המישטר הפיקוד הדרומי - ממוקם בהמים-מישיט, כ-120 ק"מ צפון-הצפון לגבול צפון-תימן, ונועד בעבר (1962-1967) לבלום את הפלישה המצרית ותהפוכות מלחמת האזרחים בתימן. ואילו הפיקוד הצפוני-מערבי - ממוקם בתבוכ, כ-195 ק"מ דרום-מזרחית מנמל עקבה הירדני. במעגלו המרחבי של פיקוד זה נכללים הנגב, סיני ומיפריץ-אילת. המאמץ להרחבת תשתית הצבאית בתבוכ (שדה תעופה גדול, מיתקנים צבאיים פריצת גתים וכ"ו) - מעיד במפורש ובעליל על היערכותה של סעודיה כמדינת עימות בפועל מול ישראל.

ניטרול ההשפעה הסובייטית

יריבותיה הנוכחיות של סעודיה - להוציא את ישראל - הן רד"ת, ובמידה מסויימת גם עיראק. יחסי סעודיה - צפון-תימן שופרו לאין ערוך מאז פיגועי הצבא המצרי מתימן (שלהי 1967) וקץ מלחמת האזרחים. משנות ה-70 ואילך תמכה סעודיה במישטר הרפובליקני המתון שבצנעא ועשתה מאמצים רבים לניטרול ההשפעה הסובייטית בדרום-ערב ובקרן-אפריקה. הצלחתה האחרונה של ריאד' התבטאה בחי-לוצה של סומאליה המוסלמית ממעגל ההשפעה הסובייטי. יחסי סעודיה-כוויית הינם תקינים לחלוטין מאז חילוק השניים ביניהן (בר-1969) את האיזון הניוטראלי העשיר בנפט. מהפכת חומייני באיראן לא זעזעה במיוחד את היחסים הדו-צדדיים בין השניים, שכן סעודיה היגה תיאוקרטיה מוסלמית מובהקת והאינטרס המשותף בשמירה על חופש השייט והפקת-הנפט במיפריץ-הפרסי הינו יציב. גם הסכסוכים הטריטוריאליים עם סולטאנות עומאן - מסקט והפדרציה של צפון-עומאן בראשותה של אבו-ד'בי - שככו והורדמו. העוינות הממושכת עם עיראק הבעתיסטית קתה בשנים האחרונות לרגל אינטרסי הנפט, החברות המשותפת באופ"ק והשלמתה הפאסיבית של עיראק עם ריבונותה של כוויית ועצמאותה.

בזירה הבינ-ערבית תופסת סעודיה מעמד מרכזי, ומקרינה מיתון ונויטראליות - מוצהרת בסכסוכים הבינ-ערביים. מנגנוניה הדיפלומטיים חותרים בהתמדה לשכך את היריבויות הפוליטיות בעולם הערבי בעזרת מענקים כספיים-שוחה, תמריץ ציני ומליוני. מדיניות זו מדגישה את מעמדה ויומרותיה הפאודל-מוסלמיות של סעודיה מתוקף בעלותה על ערי הקודש של האיסלאם. המיתון והאיזון הודגמו לאחרונה בתגובותיה הדרושמעיות של ריאד' על ביקור סאדאת בירושלים ועל הסכם השלום עם ישראל. כלפי ארה"ב והעולם המערבי לובשת ערבה-סעודית ארשת מתונה ומצטיירת גם כגורם מוסן באירגון אופ"ק, תוך התירחה לבלית-להצי החברות האחרות באופ"ק להעלאות דראסטיים במחירי הנפט. עד כה הפגינה סעודיה את תמיכתה בדולר והעדתו על פני סל מטבעות כלשהו. התדמית הסעודית נוחה מאוד לארה"ב, מה גם שממלכת-המידבר הגדולה לאחרונה את מיכסות יצוא הנפט לארה"ב. באמריקה נוטים לצייר את ערבה-סעודית דית כבלם איתן כנגד ההתפשטות הסובייטית במזרח ובקרן-אפריקה.

כבעלת המאה, סעודיה היא גם בעלת הדעה בעולם הערבי. מבחינה מוסלמית-דתית היא מתגדרת כנושאת-הדגל בגד ישראל במאבק על קודשי האיסלאם בכלל ועל ירושלים בפרט. הארגומנטציה הדתית מסייעת לסעודיה לנקוט עמדה אחיטת בעוינותה לישראל.

יציבות פנימית מדומה

חורף התדמית השלווה והמאוזנת, הנשקפת ממעמדה ומהליכה של סעודיה, ניתן לקבוע בפסקנות חד-משמעית כי אותה יציבות פנימית היא מדומה, השקט - מבשר על בוא הסערה, והרגיעה החיצונית - תתנפץ בפתאומיות אלימה וכזעזועים אדוים, שימוטטו את כל מירקמו השמרני והריאקטי ציוני של המישטר הנוכחי.

אין טעם להתנבא על העיתוי. אולם באורח דיאלקטי ואירוני צועדת סעודיה במישרין לקראת קריסתה היפוך יוצרותיה עקב התהליך היסודי והמהיר הפוקד את הממלכה, שעיקרו - יציאת תשתית צבאית מודרנית במהלך נמרץ ובאבולוציה גוברת והולכת. המודרניזציה הצבאית, הכשרת סגלי קצונה מקצועית במערב - יהיו מעין חרב פיפיות, שתקעקע את אישיות המישטר הנוכחי בעיתוי מתאים, ותציג את-ושינגטון נדהמת והסרת-אונים. משת מוקדי הכוח העכשוויים נשענים על אישיות המלך, נסיכי בית המלוכה, מועצת חכמי הדת (העולמא), האמירים וראשי-השבטים הגדולים, וכן המינהל הממלכתי ואוצרותיו, אולם הסכנה הפוטנציאלית למוקדי המישטר הנוכחי צפונה בהפרת האיזון בין הנרועות הצבאיות של הממלכה, קרי - בין הצבא העובר תמורות מודרניות יסודיות מצד אחד, לבין המישטר הממלכתי, ה'זדרמריה' והמישטרה, מצד שני. צבא הקבע, המהווה את המושא העיקרי לתהליכי המודרניזציה, נתון בשתיים האחרונות לטלטלה רצינית ומורזת, שעניינה הרחבת התשתית הכמותית ועיבוייה, ראיגון של הידיות חדשות, הכשרה טכנית גרהבת והתמקצעות צבאית נוכח קליטת סוגי נשק מתקדמים ומערכות לחימה חדשות. הפרת המאזן הפנים-צבאי של סעודיה הינו פועל יוצא של תוכניות הצטיידות וההתחמשות הגראנדיוזיות. העסקות החדשות של מטוסי א-15, טילי "מאוריק" ו"שרייק" הן הבולטות שבהן.

הרחבת שדות התעופה

יש לייחס השיבות רבה לאיבחון מרכיבי ההתעצמות הסעודית ולסיווג סדר-ההעדיפה המרחביים של פיקוד-הצבא, המאמץ העיקרי של המטכ"ל הסעודי מופנה לעבר הפיקוד הצפון-מערבי, שמפקדתו מוצבת בתבוכ. סימניו החיצוניים של המאמץ ניכרים בהרחבת שדות התעופה בתבוכ ובחאקל, בפריצת דרכים וכבישים לחופי מפרץ-אילת ומול האי טיראן, בהידוש של מעגנים קיימים ובשיפוץ קיימים (מקנה, שיח' חמד, וואג, ינברט), ובהתירה להשלמת עסקות-רכש מאסיביות, שצביוןן הכולל נושא אופי התקפי (הרחבת טווח המטייה האווירית של הפיקוד הצפוני-מערבי ויצירת נוכחות של רפנות וספינות-סער, מהירות במרחב ים-סוף). סימנים אלה הם בחוקת תמרוני אורח אדומים לצה"ל. יש להניח, שהמערכי הימי והאווירי החדש והמתוגבר הזה יגלה אפקטיביות מסויימת כבר במרוצת שנת 1980.

אולם, מה שמקובל בורשינגטון כממלכה שמרנית-יציבה, המנהלת מדיניות חוץ מפוכחת וזהירה, עשוי להתגלות בכנה מסחיים ארטייליים ובמסטיגיות מעל ארמונות ריאד' - כרדנות צבאית הפכפכה, משוסעת ושטופת מרחץ-דמים. על בית-המלוכה ייאמר כי לא לעולם חוסן, וגם אם העיתוי להמכפה אינו ברחיווי, הרי שברי ומחזור שהאמדיקאים יוצקים שמן על גלגלי המהפכה הצבאית בתוכניות החימוש והתיגבור המרשימות שלהם לצבא ערבה-סעודית. אישש בשנות ה-80 עלולים נתוני הזירה הגיאופוליטית במרחב-התיכון לעבור תמורות מרחיקות-לכת. נסיכיה הנפט ומלכס יקרסו וייעלמו. בחיזוי לטווח-קרוב יש לקחת בחשבון מישתנים מהפכניים והריגורלי; והרי זו סיבה נוספת וכבדת מישקל להעריך, מתוש את הצורך בנוכחות ישראלית, בעומק סיני, בקודקודו הדרומי, במיצרי טיראן בפרט ובים-סוף בכלל.